

KNYGOS IR VISUOMENĖ LATVIJOJE IKI 1945 M.

Marija Prokopčik | Vilniaus universiteto bibliotekos
Informacijos paslaugų departamentas
Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto
Bibliotekų ir informacijos organizavimo mokslinių
tyrimų centras
El. paštas marija.prokopcik@mb.vu.lt

GRĀMATA UN SABIEDRĪBA LATVIJĀ LĪDZ 1945. GADAM: RAKSTU KRĀJUMS.
LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA; GALVENAIS REDAKTORS ANDRIS VILKS;
ATBILDĪGĀ REDAKTORE SANITA BRIEŽKALNE. RĪGA: LATVIJAS NACIONĀLĀ
BIBLIOTĒKA, 2019. 367 P.: DIAGRAMMA, FAKSIMILI, ILUSTRĀCIJAS, PORTRETI,
SHĒMAS. ISSN 1691-5941. (ZINĀTNISKIE RAKSTI, 4 (XXIV).

Latvijos nacionalinės bibliotekos (toliau – LNB) leidžiamų mokslo darbų 4 (XXIV) tomas skirtas Latvijos knygoms ir visuomenės gyvenimui iki 1945 m. apžvelgti. 2019 m. išleistame beveik 400 p. apimties leidinyje 22 autorių straipsniai¹.

2016 m. lapkričio 24–25 d. LNB vyko tarptautinė mokslinė konferencija „Latvijos knyga ir visuomenė iki 1945 m.“. Ji buvo skirta įžymaus latvių knygų ir literatūros istoriko Aleksejaus Apinio² (1926–2004) 90 metų jubiliejui paminėti. Tarptautinėje konferencijoje dalyvavo daugiau nei 40 mokslininkų iš Latvijos, Lenkijos, Suomijos, Estijos, Lietuvos, Vokietijos ir Prancūzijos. Skaitomi pranešimai buvo skirti svarbiausiems minėto laikotarpio knygos istorijos aspektams aptarti, komunikacijos ir kultūros tyrimų kontekste mokslininkams kylantiems iššūkiams ir problemoms pristatyti.

Mokslo darbų 4-ąjį tomą sudaro dviejų tipų straipsniai: vieni parengti konferencijoje skaitytų pranešimų pagrindu, kituose pristatoma naujų tyrimų, kuriuos paskatino konferencijoje vykusios diskusijos, kryptys ir rezultatai. Straipsnių autoriai – akademiniai ir atminties institucijų darbuotojai, humanitarinių ir socialinių mokslų atstovai, dailėtyrininkai, leidėjai, profesorai ir doktorantai.

Tomą sudaro trys skyriai, kurie išskirti akcentuojant svarbiausias A. Apinio mokslinių interesų ir veiklos sritis: knygos istoriją, literatūros tyrimus, bibliote-

kų ir kolekcijų istoriją. 22 straipsnių autoriai pristato plačią panoramą tyrimų, susijusių su įvairiais knygos ir literatūros istorijos aspektais, analizuoja knygų archyvus, individualias kolekcijas, ikonografiją, bibliotekų raidos tendencijas.

Rinkinio pradžioje esantys du straipsniai supažindina skaitytoją su konferencijos problematika. Pirmasis, kurį konferencijoje skaityto pranešimo pagrindu parengė Lilija Limane, atstovaujanti LNB, skirtas A. Apinio asmenybei ir jo akademinėi veiklai pristatyti ir aptarti. Remdamasi mokslininko publikacijų analize L. Limane apibūdina jo tyrimų teminę aprėptį, metodus, įvardija knygos ir leidybos istorijos tyrinėjimų indėlį į humanitarinių mokslų raidą. Kito įvadui priskiriamo straipsnio autorė dr. Māra Grudule iš Latvijos universiteto apibūdina literatūros tyrinėtojo ir tautosakininko, tuo metu dėščiusio Latvijos universitete, Janio Alberto Jansono (1892–1971) brošiūrą *Latvijos literatūros tyrinėtojo uždaviniai*³. Dr. M. Grudule atkreipė dėmesį į tris Jansono teiginius, kurie tebėra aktualūs ir šiandien: pirma – pagarbos tikslinei grupei arba adresatui svarba; antra – nesibaigiantis Latvijos literatūros vystymasis; trečia – latvių literatūros vieta pasaulio literatūroje. Didžioji straipsnio dalis skirta esamos situacijos analizei, t. y. Latvijos literatūros istoriko vietai šiuolaikiniame pasaulyje.

Skyrius „Knygos istorija“ šiame tome yra didžiausias ir apima 9 straipsnius. Turinio požiūriu šis skyrius gana eklektiškas. Pirmasis straipsnis, kurį parengė dr. Iveta Leitane iš Bonos universiteto, skirtas žydų knygoms ir jų žanrams Latvijoje iki 1849 m. Daugiausia dėmesio autorė skyrė komunikacijos tinklams, susijusiems su žydiškų knygų platinimu, taip pat knygų centrams Baltijos šalyse, Lenkijoje, Vokietijoje, Nyderlanduose. Dr. Edgars Ceske iš Turaidos muziejaus-rezervato savo straipsnyje analizuoja vokiečių teologo Davido Cranzo (1723–1777) knygos *Senoji ir naujoji Moravijos bažnyčia*⁴ vertimą į latvių kalbą ir tris jos nuorašus. Seniausias buvo padarytas 1798–1800 m. Cėsių apylinkėse, 1835 m. Peteris Baidinš padarė nuorašą Raunoje. Vėliausias žinomas nuorašas yra padarytas 1845 m. Vilkenėje. Jo autorius – Gusts Everss. Visi šie nuorašai dabar yra saugomi LNB retų spaudinių ir rankraščių kolekcijoje. Pristatomo

1 *Zinatniskie raksti*, 2019, t. 4 (XXIV).

2 Knygų leidybos ir literatūros istorijos specialistas Aleksejs Apinis yra Latvijos nacionalinės bibliografijos kūrėjas, kuris suformulavo jos teorinius pagrindus, labiausiai gerbiamas knygų leidybos istorijos iki 1900 m. tyrinėtojas.

3 JANSONS, Janis. *Latviešu literatūrvēsturnieka uzdevumi*. Rīga, 1936. 39 p.

4 CRANZ, David. *Alte und neue Brüder-Historie, oder, Kurz gefasste Geschichte der evangelischen Brüder-Unität in den ältern Zeiten und insonderheit in dem gegenwärtigen Jahrhundert*. Barby [Germany]: Bey Christian Friedrich Laux, und in Leipzig, in Commission bey Weidmans Erben und Reich, 1771.

tyrimo tikslas buvo palyginti nuorašus tarpusavyje ir su originaliuoju Cranzo tekstu. Dr. E. Ceske daro prielaidą, kad Latvijos skaitytojams imponavo knygoje esantys demokratiniai ir humanistiniai elementai, susiejantys dviejų pavergtų tautų – čekų ir latvių – istorinius likimus.

Dr. Mārtiņš Boiko, Latvijos Jazepo Vytuolio muzikos akademijos mokslininkas, pristato tyrimą, skirtą tradicinės Latgalos muzikos raidai, ir identifikuoja šaltinius, padariusius didžiausią poveikį vietos dainavimo tradicijai. Jo nuomone, tai, kad Latgaloje XVIII a. pabaigoje labai išaugo religinių knygų – katalikiškų maldaknygių ir giesmynų, leidžiamų vietos kalba – skaičius, turėjo įtakos dainavimo tradicijos formavimuisi ir (netiesiogiai) tebeveikia šį procesą. Dr. M. Boiko ypatingą dėmesį skiria Dagdos jėzuitų misijai, kuri veikė XVIII a. antroje pusėje, ir jėzuito tėvo Michaelio Rotho veiklai.

Žymaus latvių grafiko, Latvijos herbo ir piniginių ženklų autoriaus Richardo Zarinio (1869–1939) spaustuvinę veiklą, jo indėlį organizuojant 1919 m. šioje šalyje įsteigtos vertybinių popierių spaustuvės veiklą, aprūpinant ją moderniausia to meto įranga, rengiant jos bazėje spaustuvininkus pristato Artis Ērglis iš Paulo Stradinio medicinos istorijos muziejaus Rygoje. Straipsnyje atsispindi R. Zarinio, kaip šios profesijos veterano, požiūris į spaudos sektoriaus raidą.

Gunta Jaunmuktane, bibliotekininkė iš Janio Misinio bibliotekos, priklausančios Latvijos universiteto akademinėi bibliotekai, straipsnyje „... knyga buvo ir visada bus mano politika“ – leidėjas Oskars Jēpe (1875–1951)“ rašo apie šio leidėjo išleistas knygas, autorių pasirinkimą, akcentuoja šio nedidelio leidėjo, per gyvenimą išleidusio 220 knygų, darbų svarbą, jo vietą tarp kitų didesnių leidėjų, reikšmę Latvijos leidybos istorijai. Straipsnis skirtas Oskaro Jēpės 65-osioms mirties metinėms.

Maduonos kraštotyros ir meno muziejaus darbuotojas Indulis Zvirgzdiņš straipsnį „Autorius įkalintas, o knyga uždrausta: Janis Kroders „Kaip virš Baltijos kaimų susikauptė debesys“ skiria Latvijos mokytojo Janio Kroderio (1860–1938) ir jo knygos likimui. Knyga išėjo 1908 m. Rygoje, kai autorius sėdėjo kalėjime, nuteistas iki gyvos galvos už dalyvavimą suimant pastorius ir dvarų savininkus Kuoknesėje ir kitą antivalstybinę veiklą. Cenzūra uždraudė knygą parduoti, bet neištraukė į konfiskuojamų knygų sąrašą. Keli egzemplioriai išliko, o 1987 m. JAV Ojars Jegers išleido šios knygos faksimilinį leidimą 100 egz. tiražu.

Viešnia iš Talino universiteto dr. Aile Möldre pristato leidyklų steigimo Estijos respublikoje tendencijas 1918–1940 m., pateikia duomenų apie jų skaičių, tinklo struktūrą. Leidybos raida analizuojama ekonominių ir politinių veiksnių kontekste, kuris leidžia išskirti kelis svarbiausius laikotarpius: spartus augimas 1918–1923 m., lokali ekonominė krizė 1923–1924 m., stabilizacijos periodas

1925–1929 m., 1930 m. prasidėjusi pasaulio ekonominė krizė, po kurios juntamas perėjimas prie autoritarinio režimo ir ekonomikos augimas. Leidyklų atsiradimas ir bankrotai vyko tokiu pačiu ritmu. Be stambių leidyklų, leidyba užsiėmė ir asociacijos, institucijos, mokyklos. Įdomu tai, kad bendras šių „neprofesionalių“ leidėjų leidinių skaičius viršijo leidyklų produkciją.

Dr. Viesturs Zanders (LNB) pristato Latvijos nacionalinį archyvą, akcentuodamas jame sukauptų, mažai tyrinėtų dokumentų reikšmę tiriant knygų leidybos procesus Latvijoje 1920–1930 m., atskleidžiant valstybės knygų leidybos politiką, įskaitant finansinį leidybos rėmimą per Kultūros fondą, teisinį leidybos reguliavimą, cenzūrą.

Paskutinis šio skyriaus straipsnis – solidus dr. Andrejaus Veisbergo (Latvijos universitetas) tyrimas apie literatūros vertimus Latvijoje 1918–1944 m., kurio šaltinių sąrašą sudaro net 155 pozicijos. Autorius rašo apie vertėjus: jais dažnai buvo žinomi latvių rašytojai, kita vertus, vertėjo statusas priklausė nuo verčiamo kūrinio statuso, o vertimų kokybė buvo siejama daugiausia su gera latvių kalba. Verstinės grožinės literatūros apimtys buvo didesnės negu latvių rašytojų. Daugiausia buvo verčiama iš anglų, vokiečių, prancūzų ir rusų kalbų. Atpigus knygų leidybai, augo tiražai, kokybiška literatūra tapo prieinama plačiajai visuomenei. Sovietų Sąjungos ir vėliau vokiečių okupacijos paveikė tiek leidybos galimybes, tiek ir verčiamos literatūros pobūdį.

Antrajame skyriuje „Literatūros tyrimai“ pristatomi šešių latvių autorių tyrimai. Laura Kreigere-Liepina iš LNB analizuoja Rygoje 1596 m. išspausdintą humanisto ir poeto Danielio Hermanno (1543–1601) kūrinį apie pabaisų gimimą⁵. XVI–XVII a. šia tema – žmonių, turinčių vystymosi anomalijų, apsigimusių, tuo metu laikomų monstrais, pabaisomis, atsiradimo priežastimis, jų kaip lemties ženklų suvokimu, simboline reikšme – domėjosi visa Europos visuomenė. Autorė labai tiksliai aprašo Livonijoje gimusio vaiko-pabaisos anatominę sudėtį, lygina politinius ir religinius konfliktus su deformuotais ir nesusiformavusiais organais. Tuo būdu šis monstras tampa Livonijos blogos lemties simboliu. Anna Strode iš Latvijos universiteto akademinės bibliotekos pristato tyrimą apie antrojo Rygos miesto spaustuvininko Gerharo Schröderio (m. 1657) gyvenimą ir veiklą. Straipsnyje apžvelgiama knygų leidybos Rygoje pradžia, apibūdinamos spaustuvininko pareigos, užsakymų rūšys, užmokestis. Atliktų spaudos darbų kokybė ir specifiniai bruožai analizuojami pasitelkus įvairius

5 HERMANN, Daniel. *De monstroso partu*. Rigae: In Officina N. Mollini, 1596.

lotyniškosios proginės literatūros kūrinius: vertinama leidinių poligrafinė kokybė, spaudos klaidos, kiti trūkumai.

Dr. Paulo Dajjos iš Latvijos universiteto tyrimo objektas – Jelgavoje (buv. Mintaujoje) 1762–1798 m. leidžiamo latviško kalendoriaus „Seno ir naujo laiko knyga“ („Jauna und veca laika gramata“) literatūriniai priedai liaudies apšvietos kontekste. Dr. P. Dajja išskiria keturias literatūrinio priedo temas: informacija apie istoriją ir geografiją, populiarioji grožinė literatūra; patarimai medicinos klausimais; straipsniai apie pedagogiką; mišraus turinio tekstai. Kalendoriaus priede spausdinti tekstai buvo įvairaus turinio ir formos. XVIII a. šis kalendorius buvo labai populiarus, todėl jo turinio analizė suteikia žinių apie knygų funkcijų ir skaitymo raidą tuometinėje Latvijoje.

Dr. Skaidrite Kalvane, Rygos religijos mokslų instituto bendradarbė, rašo apie du anksčiau netyrinėtus katalikiškus rankraščius. Tai lenkiškų tekstų pagrindu parengti „Rožinis latgalių kalba“ ir „Pamokslai latgalių kalba, skirti svarbiausioms iškilmėms, surašyti Tėvo Korno: leidybai“. Iki šiol nenustatytos vertėjų asmenybės, nėra tikslų žinių ir apie tėvą Korną. Rankraštis niekada nebuvo išspausdintas, nes, manoma, buvo pernelyg sudėtingas XVIII a. skaitytojui, kita vertus, jis negalėjo būti finansiškai naudingas dėl labai mažo suinteresuotų kunigų skaičiaus. Nors tyrimas dar nebaigtas, jis jau dabar ne tik papildo žinias apie latgalių raštijos ištakas, bet ir suteikia naujų įžvalgų apie latgalių literatūrinės tradicijos formavimąsi.

Straipsnyje „Prancūzijos revoliucija: atspindžiai ir supratimas vėlyvosios apšvietos latvių literatūroje“ dr. Inara Klekere (LNB) nagrinėja 1789 m. Prancūzijos revoliucijos įtaką latvių literatūrinei minčiai. Tyrimo pagrindą sudaro dviejų to meto žymiausių autorių – Alexandro Johano Stenderio (1744–1819) ir Karolio Gothardo Elverfeldo (1756–1819) originalių darbų ir vertimų analizė. Dr. I. Klekere teigia, kad nors to meto istorinės ir politinės aplinkybės neleido laisvai reikšti įsitikinimų, Prancūzijos revoliucijos įkvėpta žinia apie žmogaus teisių pažeidimus, t. y. sąlygas, kurios buvo įprastos XVIII a. svetimšalių kolonizuotoje Latvijoje, pasiekė skaitytojus. Jos kolegė iš LNB Astra Šmite tyrinėja vienos pirmųjų Latvijos gydytojos ir rašytojos Olgos Resnevic-Sinorelli (1883–1973) gyvenimą ir veiklą. Gyvendama Italijoje ji ėmėsi literatūrinės veiklos ir ilgą laiką susirašinėjo su latvių poetais Rainiu (1865–1929) ir Aspazija (1865–1943), kurių 150-ųjų gimimo metinių minėjimas tapo impulsu peržiūrėti ir pristatyti mažai nagrinėtą LNB saugomo Rainio ir Aspazijos korespondencijos archyvo dalį.

Trečiojo skyriaus tema – bibliotekų ir dokumentų rinkinių istorija. Jo apimtis mažiausia – skyrių sudaro 5 straipsniai. Kristine Zaluma (LNB) rašo apie Livonijos dvarų bibliotekose Bauniuose, Braslavoje ir Dikluose saugomus knygų

rinkinius, jų istoriją. Autorės nuomone, tai reikšminga, nors ir mažai tyrinėta vietos istorijos dalis. Straipsnyje piešiamas kiekvienos bibliotekos portretas. Rinkinių istorija, jų turinys siejami su ten gyvenusiais žmonėmis, nuolatinių ar besikeičiančių savininkų šeimos narių pomėgiais, įsitikinimais. Dvarų bibliotekose galima rasti daugybę temų tolesniems knygos istorijos, skaitymo kultūros, kasdienybės tradicijų, švietimo vaidmens tyrinėjimams. Dvaro bibliotekų istorija – paties dvaro ir jo savininkų istorijos tyrinėjimo šaltinis.

Dr. Tālis Pumpuriņš, Cēsių istorijos ir meno muziejaus bendradarbis, pasakoja apie grafikos darbų kolekcionieriaus, gydytojo chirurgo, Rusijos imperijos laivyno generalinio štabo gydytojo Karolio Aleksandro Hassingo (1778–1844) šeimos gyvenimą Cēsyste ir Sankt Peterburge. Per savo gyvenimą Hassingas surinko daugiau kaip 40 000 grafikos technika atliktų portretų kolekciją iš Rusijos ir kitų šalių. Po mirties kolekcija buvo parduota, o vėliau ją savininkas padalijo į dvi dalis. Dabar viena dalis saugoma Rumiancevo muziejuje Maskvoje, o kita – Rusijos nacionalinėje bibliotekoje Sankt Peterburge. Dr. T. Pumpuriņš apgailestauja, kad apie Hassingą, ypač apie jo ryšius su Latvija, žinoma nedaug, todėl straipsnyje siekiama išsiaiškinti šeimos istoriją ir tai, kaip atsirado šio kolekcininko susidomėjimas portretais.

Dainos Gavare straipsnis skirtas Latvijos universiteto bibliotekos istorinės kolekcijos daliai, kuri apima žinytus, mokslo darbus ir gyvybės mokslų srities vadovėlius. Ši kolekcija taip pat apima ir Kuršo meno ir literatūros draugijos (1815–1939) bibliotekos dalį, kuri išliko po to, kai likvidavus draugiją didžioji bibliotekos dalis buvo išvežta iš šalies arba prarasta. Draugija rengė mokslinius pranešimus, veiklos ataskaitas, saugojo susitikimų protokolus latvių kalba, rėmė draugijos narius leisdama jų mokslo darbus. Draugija prisidėjo prie tikslųjų mokslų, kultūros ir švietimo plėtojimo. Straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama mokslininkui, filosofijos daktarui, minėtos draugijos organizatoriui Magnusui Georgui Pauckeriui (1787–1855), kurio darbai matematikos, geometrijos, metrologijos, astronomijos ir meteorologijos srityse saugomi Latvijos universiteto bibliotekos istorinėje kolekcijoje.

Dr. Jana Dreimane (LNB) skiria savo tyrimą Valstybinės bibliotekos darbuotojų indėliui steigiant Latvijos bibliotekų asociaciją 1923 m. Autorė detaliau pristato 7 darbuotojus, kurių vaidmuo plėtojant tarptautinius asociacijos kontaktus, organizuojant profesinius renginius, užtikrinant naujų idėjų ir žinių sklaidą, leidžiant žurnalą *Bibliotekārs* (*Bibliotekininkas*) buvo pats svarbiausias. Straipsnyje taip pat trumpai pristatomas bibliotekos darbuotojų pasyvus vaidmuo, kai autoritarinio valdymo laikotarpiu (1934–1940) asociacijos veikla sulėtėjo ir kai po sovietų okupacijos organizacija buvo likviduota.

Paskutinis – dr. Jānio Kalnačo iš Vidžemēs taikomūjū mokslū universiteto – straipsnis skirtas vadinamosioms pamestoms knygomis ir jų likimui SSRS okupuotoje Rygoje 1944–1945 m. Tai laikotarpis, kai tūkstančiai Latvijos gyventojū baimindamiesi sovietū sugrižimo ir represijū bēgo iš Rygos į Kuršā, Vokietijā ir Gotlando salā. Vadovaujantis įvairiomis sovietinės valdžios instrukcijomis pabėgēliū paliktos knygos buvo paskelbtos bešeimininkėmis ir buvo parduodamos naujiems paliktū butū ir namū gyventojams arba tiesiog parduotuvēse. Pačios vertingiausios knygos ir rankraščiai, priklausę mokslininkams, inžinieriams, menininkams, taip pat naujos valdžios laikytos kenksmingomis knygos pateko į bibliotekas – Latvijos SSR valstybinę bibliotekā (dabar – Latvijos nacionalinė biblioteka) ir Latvijos SSR valstybinę istorinę bibliotekā (dabar – Latvijos universiteto akademinė biblioteka).

Latvijos nacionalinės bibliotekos mokslo darbai leidžiami nuo 1964 m. 4 (XXIV) tomas tęsia šios bibliotekos tradicijā rengti ir publikuoti mokslinių straipsniū rinkinius. Šiame tome, kaip ir daugelyje ankstesniū, pristatomū straipsniū tematika įvairi, todėl jie galētū sudominti platū skaitytojų ratā. Naudingos informacijos čia ras besidomintieji knygū leidyba ir istorija, bibliofilija, literatūros ir kultūros istorija.

Įteikta 2019 m. balandžio 17 d.